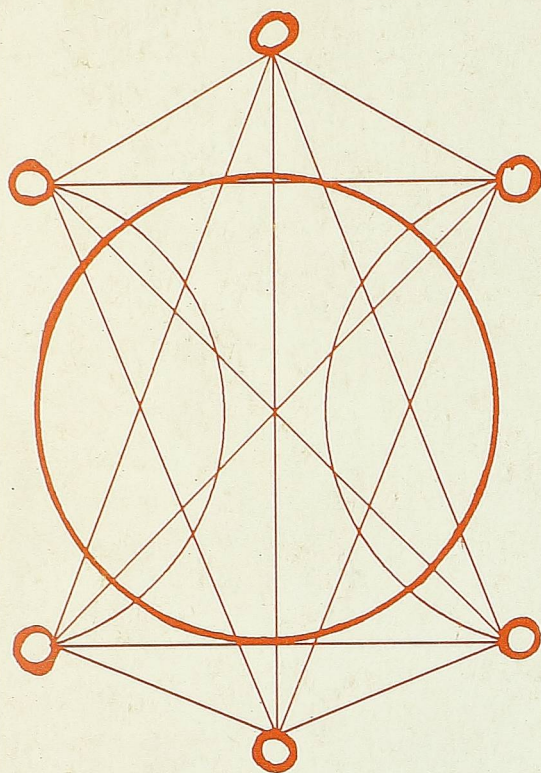

САВРЕМЕНА СРПСКА

ПРЗА

ПАВИЋ И ПОСТМОДЕРНА

Handwritten signature in brown ink, likely reading 'Ljiljana'.

Александар Јерков

О НЕИЗГОВОРЉИВОМ

Ако ми допустите да Вам се обратим туђим гласом, али у духу пастиша који одговара пост-модерној ситуацији, рекао бих да ћу говорити о ономе о чему се не може говорити: *О Несагледивом*. А то је можда претежак задатак и питам се не би ли чак и у оваквом излагању *Несагледивом* једино одговарало – *Неизговорљиво*. Иако себе нећу одмах осудити на једно дубоко *критичко ћутање*, такав захтев ваља навестити да би се уочило оно што је битно за дело Милорада Павића: у мери свега што се жели, а не може рећи, може се казати више од онога што би се иначе рекло. Или, да парафразирамо једну Хегелову мисао, у ономе што критичком духу остаје видеће се мера његовог губитка, у ономе што критички текст саопштава, мера *Неизговорљивости*.

Очигледно је да седећи „у срцу Балкана” помало иронично алудирам на Лиотара, Бодриара и Џејмсона, али због тога није ништа мање тешко обратити се Несагледивом. Имајући на уму пост-модернистичко залеђе, постмодерни пастиш би требало претворити у једну врсту критичког приповедања, али зар ће за њу бити места „у срцу Балкана”? Није мука критичком духу само немогућност да се подразумева теоријско залеђе постмодерне ситуације, већ и сама данашња ситуација у којој ваља говорити. Није најмања тешкоћа то да сам затечен позивом да говорим одмах после професора Николе Милошевића чије теоријске расправе су у своје време и мојој генерацији отварале нове видике. Уз то, још увек се осећа тежина, или можда *неподношљива лакоћа*, јучерашњих излагања, а посебну врсту постмодерне замке није поставио Милорад Павић говорећи о свом умору. Умор који Павић претвара у своју књижевну стратегију се код критичара манифестује сасвим супротно. Павићевом умору једино одговара воља да се *неуморно* ва-

рира похвала писцу који је својим књижевним делима повратио наду да вредности српске културе могу продирати у само средиште савремене светске књижевности.

Постмодерном жанру би, наравно, одговарало да се покаже како *средиште* не постоји. То се у данашњој прилици, међутим, може извести на посебан начин. Павићев Хазарски речник је, рецимо то одмах, роман-лексикон са избрисаним средиштем. Лексикографска организација је заменила традиционална правила романескног обликовања, а најочигледније је одсуство структуралног средишта. Прича, композиција, интрига, карактеризација и други стандардни елементи нарације су потиснути правилима лексикографског низа. Али то је у *Хазарском речнику* очигледно. Зашто би се то сваки пут понављало осим уколико се не жели да се утврди стратегија приповедне моћи? Такво утврђивање, међутим, изневерава растресити романескни дух који у *Хазарском речнику* измиче замкама воље за приповедном моћи.

Прави жанр мог данашњег говора није само разумљива похвала већ једна врста *кардиналне жалбе* која прећуткује своје наслеђе од Бењамина до Слотердајка. Жалбени разлози досежу и до уводних речи професора Радовића који ме је тако љубазно и са толико хвале поменуо. Пожалићу се на још један аспект своје ситуације, а онда ћу изложити неке притужбе зашто се моја данашња тема не може критички изразити, а оно што је аксиолошки битно не да изговорити. Уз терет лепих речи професора Радовића, мене оптерећује и моја студија *Од модернизма до постмодерног*. Скромни труд да се у њој истраже неки основни књижевноисторијски и поетички аспекти једног битног периода у српској књижевности унапред поставља оквир унутар кога ћу се кретати. Раздобље од средине шездесетих година па до почетка осамдесетих је обележено поетичком променом од модернизма до постмодерне и ту кључну улогу имају Пекић и Киш, а од средине осамдесетих година постмодерност осећамо као своје најближе окружење и нужно прибежиште – постмодерне стратегије и вредности су „средишње”, „доминантне”, а Милорад Павић је аутор чије дело опредељује овај лик савремене-

не српске књижевности. О постмодерној проблематици у Павићевим делима сам писао у поговору за његова *Сабрана дела* и тај текст је кључна тачка књиге са истим насловом, *Нова текстуалност*, која се ових дана управо појавила. Да би био честит према себи, надам се поштен према саговорницима и према публици, ја нећу да понављам основне тезе из ових радова и утолико ми остаје сужен простор и обавеза да потражим нови угао посматрања. Српску критику је, иначе, претекла рецепција Павићеве прозе у свету, па је пуна афирмација књижевних вредности Павићевих дела видљива у оним низовима атрибуција којима се критика у свету одмах и смело послужила да препозна великог писца. Зато нам данас не стоје на располагању врлине лаког, заводљивог и лежерног разговора о Павићевом делу, та су времена прошла и част да ћаска о Павићу не припада српској критици.

Када се све ово сведе, види се у каквим је тешкоћама онај ко жели да одговара Павићевим делима. У помоћ зато треба призвати сам Павићев књижевни текст. Уместо неке мистичке формуле којом би се призивало скривено романескно биће *Хазарског речника*, ја ћу потражити његов како овај притајени роман одређује свој културолошки статус. Из тих разлога желим да скренем пажњу на један наизглед сићушан детаљ *Хазарског речника*, на својеврстан увод у роман. У напомени којом почиње *Хазарски речник* стоји да ту, у предворју романескног храма постмодерне литературе леже мртви сви они читаоци који књигу никада неће отворити. Логично је, међутим, да они који ту леже заправо не знају да су мртви, јер они су мртви за Павићев роман и литературу – што могу знати једино ако отворе *Хазарски речник*. Ако отворе *Хазарски речник* – остаће живи за књижевност, ако га не отворе – не знају да је објављена њихова литерарна смрт. Да ли је, међутим, на почетку *Хазарског речника* казано више но што је речено? Павић не говори само о смрти оних који не читају (они су за литературу свакако мртви) па тиме и о невредности читалаца. Он заправо показује да они који не читају, који књигу не отворе, не знају за своју духовну смрт. Од смрти је у том часу страшније не знати да си мртав. Сазнање духовне смрти,

односно сазнање духовног живота, то је у поседу романа. Развлашћеност смрти и живота у роману је, разуме се, постмодерна ситуација. У постничеанском пољу дискурсних пракси, романескни дискурс је поље живота и смрти. Од живота изван литературе не зависи каква ће бити литература, већ од литературе зависи какав ће бити живот.

У јудеохришћанској култури сазнање има посебан значај. Живот се може живети, али док се не упозна библијска објава не зна се да је тај живот заправо смрт у телесном, да је прави, духовни живот негде другде, да је вечност прискрбљена тек у божјој милости и богопознању. Док се не отвори Библија не зна се за смрт, вечну и страшну, јер ништавило влада само с ону страну вечног живота. Свака телеологија почива на сазнању, на томе да се може сазнавати сврха и ултимативни смисао живота. Они који неће сазнати, ти ће остати мртви за сваки смисао. Па стога Павићева параболоа на почетку *Хазарског речника* говори много више но што је то један духовит књижевни обрт. Они који ће остати мртви на прагу *Хазарског речника* осуђени су на бесмисао. Сам *Хазарски речник* је књижевни смисао као такав, он је библија постмодерне литературе у којој живота изван књига и прича нема. Све што није постмодерно приповедање је модернистичка историјска лаж или сама смрт. Сви који не пређу праг постмодерног текста, остају за навек мртви у својим историјским илузијама. Историја је фикција, а фикција је књижевна истина. Павићев начин да се на самом почетку романа – лексикона имплицитно покрену размишљања којима аргументе пружа тек роман у целини, показује смисао његове књижевне стратегије. Њу не чине духовите досетке, већ је духовитост досетке плод дубинских промена романескног приповедања и смисла књижевног текста.

Покретање теолошке перспективе могло би да угрози постмодерну основу Павићеве прозе. Какав је то историјски смисао који би се могао понудити у литерарној теологији? Управо је у томе постмодерни обрт: не наговештава се историјски смисао и пројекат стварног живота већ, романескна прича. Онај ко у роману не пронађе смисао остаће обесмишљен изван њега. Они који не прибегну ро-

ману остају испод прага знања које је њиме заветовано. Они који не приступе роману никад неће моћи да сазнају причу о свом животу, јер је свака прича о њиховом животу плод наративне теологије. Они који, међутим, не схватају своју животну причу, шта уопште схватају? Можда би се, без жеље да се прикрије цинизам, могло рећи да они који не схватају своју животну причу обликују историју, јер у противном историја не би могла бити – у најбољем случају – Шекспирова прича коју казује лудак, а на Балкану и мање од тога.

А то је, наравно, нови почетак историјске приче. Уколико се добро разумемо, онда на тој граници ваља зауставити постмодерне приче о Несагледивом, оне приче које док се казују остају Неизговорљиве. Било би више но погрешно очекивати да такве приче Овде олако и непромишљено препричавамо. Тим пре што би се тада оно најбоље у њима, можда вреди рећи и једино што је у њима важно, заувек изгубило. Стога зауставимо постмодерни пастиш пре но што је заправо почео, јер оно што једном почне то се никада не може завршити. А они који су нас схватили, нису разумели само критички напор да се у мери онога што критичком духу преостаје види и оно велико уметничко дело које му измиче, већ су заправо разумели једну од скривених, али утолико пресуднијих поенти, сам уметнички смисао и основни разлог постојања Павићеве *хазарске судбине*.